

Sociální politika v programech pravicových stran v letech 1989–1998*

MARTIN KUBATA**

Abstract: Social Policy in the Programs of Right-Wing Political Parties between 1989 and 1998

This article analyses social policy in the programs of the relevant political parties. Right-wing political parties have profiled themselves as the main bearers of social reform. The pace of social reform started to drop in the second half of the nineties with a complete break down between 1997 and 1998. The political and voting programs of right-wing political parties have been the main source for this research.

Keywords: social policy, right-wing political parties, voting program, social reform

1. Úvod

Oblast sociální politiky se stala důležitou součástí programatik českých politických stran a hnutí od restaurace soutěživého stranického systému na počátku 90. let 20. století. Pád nedemokratického režimu v Československu na přelomu 80. a 90. let 20. století a přechod k demokracii otevřely ve společnosti velmi intenzivní debatu o budoucím směřování země. Jedním ze zásadních diskusních témat na politické a institucionální rovině byl další vývoj postkomunistického státu v sociální oblasti. Období socialistického paternalismu a rovnostářské redistribuce měla vystřídat perioda transformace českého sociálního systému a jeho přizpůsobení novým společenským podmínkám a požadavkům. Diskuse o způsobu transformace sociálního systému se následně přenesla na úroveň nově vznikajících politických stran a jejich programatik. Již od prvních nástinů reformem bylo zřejmé, že demontáž univerzalistického sociálního systému nebude snadným úkolem, který lze uskutečnit v krátkodobém či střednědobém horizontu.

Pravicové politické subjekty si byly vědomy, že se problematika sociální politiky stane velmi důležitou součástí jejich strategie pro oslovení voličů. Po volbách do federálního a republikových zákonodárných sborů v roce 1992¹ bylo zřejmé, že v české části federace budou

* Tento článek vznikl s podporou Dlouhodobého koncepčního rozvoje Západočeské univerzity v Plzni, projekt Politická analýza a reflexe soudobých politických jevů.

** Autor příspěvku je studentem doktorského programu Politologie na Katedře politologie a mezinárodních vztahů Západočeské univerzity v Plzni. Kontakt: Avalon Business Center, Poděbradova 2842/1, 301 00 Plzeň; email: kubata@kap.zcu.cz.

směr reformy sociální politiky několik příštích let určovat politické strany hlásící se k pravicové části politického spektra.

Naším cílem je v následujícím textu přiblížit čtenáři sociální politiku v programech relevantních systémových pravicových politických stran. Tento aspekt v prostředí současného politologického diskurzu, dle našeho názoru, zatím chybí. Publikace či odborné články zabývající se primárně programatikou politických stran jsou v prostředí české politické vědy spíše ojedinělé. Pokud se vyskytnou, soustředí se na celkový charakter programových dokumentů (např. Mansfeldová 2003, Mareš 2006). Vztah sociální politiky a českého stranického systému je v dosavadním politologickém diskurzu spíše opomíjen a je pěstován především sociologickou vědou (např. Večeřa 1996, Večerník 1998, Matěju a Vlachová 2000, Sirovátka 2000, Večerník 2005 atd.). V oblasti politické vědy se sociální problematice věnují např. Petr Fiala či Miroslav Mareš (Fiala a Mareš 2008).

Z hlediska časového vymezení příspěvku jsme zvolili období konsolidace českého stranického systému v letech 1989–1998. Vycházíme z definic autorů, kteří se problematice českého stranického systému dlouhodobě věnují. Miroslav Mareš, Petr Fiala a Pavel Pšeja vymezují konsolidaci stranického systému v České republice prostřednictvím časové osy sledující volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky (PČR). Na jejím základě charakterizují období od června 1992 do června 1996 jako období stabilizace a období od června 1996 do roku 1998 jako periodu vyvažování sil. Květnové volby do Poslanecké sněmovny v roce 1996 výrazně redukovaly počet parlamentních politických subjektů a také znamenaly nástup nového aktéra, České strany sociálně demokratické (Fiala, Mareš a Pšeja 1998: 269, 285).

Petr Fiala a Maxmilián Strmiska označují období let 1991 až 1996 jako strukturování stranickopolitické soustavy, v níž došlo ke zřetelnější profilaci politických stran, ale také k osvojení vzorců mocenských interakcí. Období 1996–1998 vymezují jako periodu stabilizace formátu stranického systému (Fiala a Strmiska 2004: 1360). Dle Víta Hlouška došlo k postupné konsolidaci nejdůležitějších politických subjektů českého stranického systému v letech 1992 až 1996. Velmi úzce souvisela s existencí štěpící linie, kterou byla transformace. Význam stranického štěpení na bázi protransformačních vs. antitransformačních sil přetrvával až do období 1996–1998 (Hloušek 2005: 443–444).

O konsolidaci stranického systému v letech 1992 až 1996 a jejím následném završení v roce 1998 hovoří také Jiří Kunc (Kunc 2000: 210–226). Pro členění našeho příspěvku jsme se rozhodli využít modelu Miroslava Mareše, Petra Fialy a Pavla Pšeji, tj. sledování vývoje sociální programatiky pravicových stran na časové ose zohledňující především volby do Poslanecké sněmovny PČR.

Volby do dolní komory republikového zákonodárského sboru mají z hlediska vizí a koncepcí sociální problematiky zásadní vliv na formulaci programových dokumentů sledovaných pravicových stran. Lze také konstatovat, že volební programy pro komunální či senátní volby byly od zmíněných volebních programů pouze odvozeny, resp. zestručněny. Jejich význam z hlediska celkového vlivu na funkci systému jako celku je tedy spíše marginální. U senátních voleb je uvedená skutečnost umocněna tím, že první volby do horní komory Parlamentu České republiky se konaly až v roce 1996.

Pro dosažení výše zmíněného cíle využijeme historizující přístup zkoumání politické reality, v našem případě stranických programů. Programatiku politických stran rozdělujeme dle její funkce, tj. na programy základní (politické), volební a sektorové (Mareš 2006: 124–126).

Ve vymezeném období budou primární zdroj informací představovat základní a volební programy. Ty v období let 1989–1998 nejvýrazněji formovaly postoje k sociální politice u zkoumaných politických stran. Typ sektorového programu začínaly pravicové politické strany intenzivněji využívat v pozdějším období.

Naším cílem není konfrontovat programové koncepce sociální politiky s reálnými projevy a dopady. Jsme si vědomi toho, že uvedený přístup může být limitující. Dle našeho názoru však přispěje k dokonalejšímu pochopení problematiky a k utvoření celkové představy o sociální politice ve zkoumaném období. Zmíněný přístup však v našem článku není dogmatický, a pokud jsme to považovali za vhodné, přistoupili jsme také k dílčímu srovnání sociálního programu s jeho praktickou implementací.

Z hlediska sociální politiky se primárně zaměříme na analýzu jednotlivých dokumentů (programů), doplněnou v případě potřeby o další zdroje primárního i sekundárního charakteru. Budou také zohledněny výstupy z konferencí či sjezdů stran, které měly na programovou koncepci zásadní vliv. V určitých pasážích textu, kde jsme to považovali za prospěšné či žádoucí, jsou programové přístupy jednotlivých politických stran srovnávány.

2. Sociální politika v období konsolidace stranického systému

Sociální politika je termín nejednoznačný, u kterého lze jen velmi obtížně stanovit univerzálně platnou definici. Její vymezení je vázáno především na vnímání samotného adjektiva „sociální“. Z našeho pohledu budeme sociální politiku chápat v nejužším slova smyslu, tedy jako systém řešení nepříznivých nouzových sociálních situací. Řešení nouzových situací je dále výrazně ovlivněno faktory, jako je místo a čas realizace (Krebs 2007: 17–26). Nově se etabloující českou sociální politiku po roce 1989 výrazně ovlivnil proces ekonomické reformy. Dle Tomáše Sirovátky je základním dilematem transformace sociální politiky udržení důstojné úrovně života pro co nejširší segment populace v podmínkách růstu sociálních nerovností (Sirovátka 2000: 18). Nezastupitelnou roli tak v období transformace zaujímá tvorba institucí, nástrojů trhu práce a flexibilitnost záchranné sociální sítě, která bude čelit novým sociálním rizikům² (Sirovátka 2000: 34). Z pohledu programatik pravicových politických stran se sociální problematika stala citlivým bodem a dále také jedním z identifikátorů pro rozlišení jednotlivých politických subjektů.

Občanská demokratická strana (ODS), Občanská demokratická aliance (ODA) a posléze Unie svobody (US) se na bázi sociální politiky programově profilyvaly jako subjekty, které preferovaly aktivní účast jedince (občana), adresný sociální systém, osobní odpovědnost, sociální subsidiaritu a debyrokratizaci a deetatizaci sociální sféry.³

Křesťanskodemokratický proud měl také v tvorbě sociální politiky své, často odlišné, vize. Křesťanskodemokratickou stranu (KDS) a Křesťanskou a demokratickou unii – Československou stranu lidovou (KDU-ČSL) je vhodné posuzovat odděleně. V průběhu období let 1989–1996 zaujímal každá z těchto křesťanskodemokratických stran k sociální politice odlišný postoj. KDS přistupovala k sociální politice se zřetelnou pragmatičností a prioritou tvorby tržních hodnot. Až po jejich vybudování připouštěla diskusi o míře redistribuce. Fúze KDS s ODS zakončená na jaře roku 1996 bohužel znemožnila možnost analýzy dlouhodobého vlivu nadkonfesních, křesťanskodemokratických postojů k sociální oblasti. Na druhé

straně KDU-ČSL, která v prvních programových dokumentech nepřikládala sociální politice prioritu, se následně v rozmezí let 1996–1998 vyprofilovala jako paternalistická politická strana se silným sociálním akcentem.

3. Období let 1989–1992: sociální politika z pohledu prvních politických a volebních programů pravicových stran

Prvnímu období, kterému se budeme věnovat, je rozmezí prosince 1989 a červnových voleb do Federálního shromáždění (FS) a České národní rady (ČNR) v roce 1992. Vznikající prousovystémové pravicové strany koncipovaly svoji sociální politiku. Především v dokumentech, které uvozovaly jejich ideové i hodnotové rámce, a z nichž bylo následně možné vycházet při tvorbě programových dokumentů pro volby do federálního a republikového zákonodárského sboru.

3.1 Občanská demokratická aliance

Základní program ODA pochází z prosince 1989, tedy ze stejného měsíce a roku, kdy byla ODA založena. Pravicové „prvenství“ se často objevovalo v proklamacích představitelů strany i preambulích programových dokumentů. Základní program strany nesl název Cesta ke svobodné společnosti. Program postihoval problémy, které bude muset řešit a vyřešit transformující se společnost, pokud hodlá směřovat k pluralismu, demokracii a občanské svobodě. Již v tomto programu se objevují sociální témata a celý komplex sociální politiky, který již od vzniku ODA nebyl pouhým nutným doplněním její programatiky. Přístup k sociálním tématům se pro ODA stal jedním z vyznaných identifikátorů, z něhož čerpala svoji rezistenci vůči později vzniklé, ale jasně dominující ODS.⁴ K sociální politice program přistupoval prostřednictvím vymezení trhu a jeho funkcí. Sociální problematiku strana nevnímala jako součást trhu, tj. měla být řešena mimo něj. ODA pokládala sociální politiku za podstatnou část své programové koncepce, současně však považovala za nepřijatelné ohrožení tržních mechanismů.

ODA, stejně jako později ODS a KDS, požadovala deetatizaci sociálního prostředí, sociálně odpovědnou se měla stát společnost i jednotlivci (občan). Společenská solidarita měla z pohledu ODA postupně iniciovat vytvoření nestátní sociální sféry a nestátních sociálních aktérů, např. vznikem nadací, iniciativ, dobročinností či svépomoci.

Z principu občanské sociální solidarity také mimo jiné vycházela část volebního programu KDS pro rok 1992, čímž jej přibližovala občanskému pojetí sociální politiky. Sociální model ODA považoval stát za jednoho z nezbytných aktérů v sociální oblasti. Stát však měl zasahovat pouze tehdy, když společenská invence selhávala, tj. jako kompenzátor poslední instance (Večerník 2005: 865). Role státu a také obce byla stranou programově vztažena k rodině, které, pokud není soběstačná, by měla být poskytnuta sociální pomoc (pomoc v hmotné nouzi). Pomoc by rozhodně neměla být univerzální, ale měla by být adresná a opodstatněná (Občanská demokratická aliance 1989).

Následný volební program Občanské demokratické aliance z roku 1992 vycházel z politického programu Cesta ke svobodné společnosti a byl rozdělen do dvou částí. První část s názvem Na cestě 1989–1992 hodnotila úspěchy ODA v uplynulém období. Druhá obsáhlejší

část byla vlastním volebním programem nesoucím název Program pro všechny, kteří se narodili pro svobodu. ODA se krátce ohlížela do minulosti a bilancovala své kroky v oblasti sociální politiky. Především zmiňovala boj proti diskriminaci pracujících důchodců a prosazení daňových úlev pro rodiny s dětmi. Ve volebním programu samotném byl sociální politice věnován zvláštní oddíl. Koncepce sociálních přístupů čerpala ze základního programu z roku 1989, avšak prohlášení obecnějšího charakteru nyní konkrétněji rozvedla. Sociální program ODA pro volby 1992 vycházel z koncepce efektivního adresného dávkového systému, který se opíral o dva standardy, sociální pojištění a (státní) sociální podporu. Pojištění a podporu program důsledně odděloval a za jejich adresáta označil primárně rodinu. Koncepce sociálního pojištění měla zajistit celoživotní příjmový standard. Vycházela z kombinace systému spoření a následně vyplácených dávek v případě nouze. V systému sociální podpory se stát, dle ODA, stává kompenzátozem poslední instance. V případě, že příjem rodiny klesne pod sociální minimum,⁵ právě stát garantuje poskytnutí sociální dávky. Kritérium pro přidělení dávky mělo být podmíněno adresností a žadatel musel splnit jasně daná kritéria k přiznání dávky (Občanská demokratická aliance 1992). Ve srovnání s volebním programem ODS a KDS program ODA podobněji programově neřešil sociální roli obcí. Přiznává jim sice sociální funkci, ale konkrétněji ji nerozvádí. Sociální úloha obcí byla stranou konkrétněji zpracována až v programu pro komunální volby v roce 1994 (Občanská demokratická aliance 1994: 292).

3.2 Občanská demokratická strana

Z hlediska vývoje programatiky Občanské demokratické strany v oblasti sociální politiky je nutné reflektovat vývoj již od roku 1990, i když v tomto období strana ještě institucionálně neexistovala. V září roku 1990 byl zveřejněn Scénář ekonomické a sociální reformy (Hospodářské noviny roč. 34, č. 75/1990). Jednalo se o dva samostatné dokumenty, které měly přivést československou společnost do prostředí nových hospodářských i sociálních vztahů. Autorem Scénáře ekonomické reformy se stal tým kolem Václava Klause. Text „scénáře“ je možné považovat za programovou proklamaci proreformně a pragmaticky uvažujících politiků a ekonomů, kteří mnoho jeho bodů později použili či rozvedli v programových dokumentech vznikajících pravicových politických stran, především Občanské demokratické strany (srov. Svoboda a prosperita 1992). Autorem druhého „sociálního“ scénáře se stal Igor Tomeš, který varoval nově vznikající politické subjekty před tím, že v českém prostředí není (alespoň v nejbližších letech) možné upozadovat sociální segment transformace. Dle Igora Tomeše byl v české společnosti model socialistického pečovatelského státu natolik zažitý, že nezanedbatelná část společnosti bude i nadále vyžadovat model tzv. sociálního konzervatismu.

Úvahu Igora Tomeše nad možnými společenskými úskalími sociální reformy o mnoho let později potvrdili ve své studii Zdeněk Nešpor a Jiří Večerník. Ve svém výzkumu zakončeném v předvečer vstupu České republiky do Evropské unie docházejí k závěru, že v české společnosti i po 15 letech svobodného vývoje stále přežívají zažité modely vycházející z tradic předlistopadového pečovatelského sociálního systému. Kapitalismus je, dle autorů, stále spojován s nevhodným individualismem, který maximalizuje zisky jednotlivců na úkor společnosti. Stát a jemu podřízené instituce jsou tak stále považovány za velmi významné garanty blahobytu občanů a za sociální aktéry, jejichž úkolem je kompenzovat pragmatický individualismus intenzivnější redistribucí bohatství (Nešpor 2006: 21).

Pro počátek profilace ODS na bázi sociální politiky je podstatný program pro volby do Federálního shromáždění a České národní rady z roku 1992, který byl veřejnosti představen pod názvem Svoboda a prosperita.⁶ Program se soustředil především na hospodářskou problematiku. Dle Pavla Pšejy se příliš vágní a obecné rozpracování konzervativních témat následně stalo negativním stigmatem programů ODS po celá 90. léta (Pšejka 2006: 9). S ohledem na vymezení volebního programu z roku 1998 máme k takto kategoricky stanovenému výroku jisté výhrady (srov. Občanská demokratická strana 1998b). Již od počátku roku 1992 se představitelé ODS snažili svou vizi sociální reformy vysvětlovat veřejnosti a učinit ji tak „společensky stravitelnější“. Především z výroků místopředsedy ODS Miroslava Macka jasně vyplývalo, že ekonomická a sociální reforma bude v pojetí ODS úzce propojena, resp. Miroslav Macek otevřeně přiznával, že transformace bez sociálních dopadů není uskutečnitelná. Intenzita a hloubka sociálních dopadů měla následně záviset na rychlosti a efektivitě ekonomické reformy. Za úspěch transformace z hlediska sociálních dopadů pokládal Miroslav Macek co nejnižší nezaměstnanost, malou inflaci a absenci sociálního neklidu (Telegraf roč. 1, č. 6/1992).

Část programu Svoboda a prosperita věnovaná sociální politice vycházela z několika základních tezí, které ODS aplikovala také do následujících programových dokumentů, ať již volebních nebo později sektorových. Sociální program kladl důraz na depolitizaci a deideologizaci sociální politiky. Sociální politika měla být zbavena socialistické deformace a univerzalistického egalitářství. Z plošného a centrálně řízeného systému se měl v co nejkratší době stát pružný, pluralitní a efektivní sociální systém západního typu. Hlavním symbolem sociálního programu ODS se stal tzv. sociální reflektor, který měl nahradit univerzalistické sociální slunce. Princip adresnosti sociálních dávek a sociální péče ODS propojila se vznikem nestátního sociálního sektoru, který by měl nahradit dominanci státu v sociální politice.⁷ Sociální rétorika započatá volebním programem pro rok 1992, tj. individualizace sociální sféry, debyrokratizace, individuální sociální odpovědnost, tvorba nestátního sociálního sektoru atd., měla pro ODS dvojí význam. Jednak ze sociálního programu ODS již nevymizela, přičemž se straně podařilo udržet v sociální oblasti názorovou kontinuitu. Druhý význam byl ten, že ODS v letech 1992–1996 začala být postupně ostrakizována na základě svého sociálního programu nejen opozicí, ale i svými koaličními partnery (Hospodářské noviny roč. 42, č. 108/1998).

V souvislosti s koncepcemi, se kterými občanští demokraté pracovali, je nutné zmínit především koncepci státu jako kompenzátora poslední instance, tedy nikoli první instance, jako tomu bylo v dobách socialistického Československa. V tomto bodě panovala shoda mezi ODS, ODA, ale i např. KDS. Sociální systém měl garantovat sociální minimum, nikoli maximální sociální standard. Dále ODS v programu Svoboda a prosperita přišla s modelem sociální subsidiarity.⁸ Ta přímo vycházela z tzv. 3D koncepce, tj. deetatizace, demonopolizace a decentralizace sociálního sektoru. Přenesení rozhodovacích pravomocí na obce jako základní jednotky územní samosprávy mělo zajistit efektivnost aplikace sociální péče i sociálních dávek. Sociální potřeby tak měly být zabezpečeny na úrovni co možná nejbližší občanovi. Priority (kategorie) sociální politiky byly odvozeny od transformačního programu a hovořily o rodině, důchodcích, mládeži, ženách, zdravotně postižených, sociálně problematických, nezaměstnaných a bytové politice. Zdravotnictví byl v programu vyčleněn zvláštní oddíl (Občanská demokratická strana 1992).

3.3 Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová⁹

Československá strana lidová (ČSL) a počátek jejího působení jako samostatného politického subjektu v rodícím se českém stranickém systému byl poznamenán reminiscencí na její roli v systému Národní fronty. Na vymezení se vůči tomuto období a své pozici v něm začala restaurovaná ČSL pracovat od svého znovuoživení. Na Sjezdu ČSL v Praze dne 3. dubna 1990 bylo oznámeno vytvoření Křesťanské a demokratické unie (KDU), která zahrnovala ČSL, KDS a slovenské Křesťanskodemokratické hnutí. Tedy křesťanskodemokratické subjekty, které měla spojit spolupráce dlouhodobějšího charakteru. Již při sjezdové diskusi několikrát zaznělo, že místo ČSL je ve vznikajícím stranickém systému napravo od středu. V tomto období ČSL z důvodů probíhající transformace strany nekladla příliš velký důraz na programovou prezentaci, což se negativně projevovalo v programovém dokumentu z léta roku 1990. Program ČSL byl příliš obecný a velmi nekonkrétní. Významnější událostí se stal v září 1990 mimořádný Sjezd strany ve Žďáru nad Sázavou. Předsedou strany byl zvolen Josef Lux, nejvýraznější lidovecký politik 90. let. Josef Lux zvítězil se svou vizí ČSL jako moderní, pravicové a křesťanskodemokratické strany. Jeho představa významně ovlivnila politiku i programatiku strany v 90. letech (Fiala a Foral 2008: 451, Suchý 1999: nestránkováno).

Volební program pro volby 1992 schválil řádný Sjezd ČSL v dubnu 1992 (Lukeš 2006: nestránkováno). KDU-ČSL se v něm vyslovila pro pokračování privatizace a ekonomických reforem, přihlásila se k podpoře soukromého vlastnictví; v určitých oblastech preferovala minimální zásahy státu. Na druhé straně se však též jasně přihlásila k principu sociálně tržního hospodářství, tj. systému soukromého vlastnictví a volného trhu se státem koordinovanou hospodářskou soutěží. Z hlediska sociálního programu se křesťanští demokraté orientovali spíše na obecnější definice sociální problematiky. Nejvýznamnějšími body programu se staly kategorie jako aktivní politika zaměstnanosti, efektivní podpora mladých rodin, dobře fungující bytový trh a také důstojné stáří. Z hlediska penzí KDU-ČSL prosazovala pravidelnou valorizaci důchodů a také možnost dalších příjmů seniorů. V některých oblastech inklinoval program KDU-ČSL také k populistickým prohlášením typu např. zajištění práce všem, kteří chtějí pracovat apod. (Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová 1992).

3.4 Křesťanskodemokratická strana

V případě druhého křesťanskodemokratického subjektu v českém stranickém systému byl programový vývoj z hlediska sociální politiky poněkud odlišný, což vycházelo především z prostředí, ze kterého jeho tvůrci vzešli. Politický program Křesťanskodemokratické strany byl přijat na sjezdu ve Žďáru nad Sázavou, konaném na počátku února 1992. Program nesl název *Obnova tváře země* (Telegraf roč. 1, č. 28/1992).

Politický program charakterizoval Křesťanskodemokratickou stranu jako politickou stranu, která je organizována nadkonfesně, bez přímé návaznosti a propojení s konkrétní církví. KDS prosazovala ideály křesťanské tradice v politickém i veřejném životě. Dále zdůrazňovala budování ideálu evropského křesťanského civilizačního prostoru, kam dle jejího názoru patřila také česká společnost (Křesťanskodemokratická strana 1992). Z politického programu *Obnova tváře země* vycházel volební program z roku 1992 pro volby do FS a ČNR. V dubnu

1992 uzavřela KDS volební koalici a spojení s ODS, což předseda KDS Václav Benda považoval za významný mezník pro budoucí spolupráci obou stran a následně i možnou integraci. Spojenectví křesťanskodemokratické a konzervativní politické strany se, dle Bandy, mělo stát modelem a počátkem pro pozdější integrační procesy mezi pravicově orientovanými politickými subjekty v utvářejícím se českém stranickém systému (Hospodářské noviny roč. 36, č. 68/1992).

Ve volbách v roce 1992 kandidovala KDS s vlastním programovým dokumentem. Křesťanskodemokratická strana se zcela zřetelně přihlásila k modelu radikální ekonomické reformy, podporovala co nejkratší dobu pro provedení privatizace a také souhlasila s její důsledností (Telegraf roč. 1, č. 19/1992). Dle samotné KDS se tyto postoje zcela neslučovaly s vizemi křesťanskodemokratické politické strany. Předseda Václav Benda prosazoval názor „napřed musíme znovu vybudovat hospodářství, které bude něco užitečného produkovat, které bude vyrábět jisté hodnoty, a teprve potom se můžeme začít bavit o přerozdělování těchto hodnot“ (Hospodářské noviny roč. 36, č. 68/1992). Na základě interpretace sociální optiky KDS první poloviny roku 1992 se lze domnívat, že vše, co by pozdrželo transformaci a ekonomickou reformu, bylo de facto asociální. Včetně možných alternativ vývoje. Z hlediska sociální problematiky vycházela KDS z několika bodů. Předně bylo, dle KDS, nutné si uvědomit, že pohled křesťanskodemokratické solidarity neznamená socialistický pohled. KDS se vyslovovala pro přerozdělování hodnot, ale striktně odmítala hodnotové egalitářství produkující svým způsobem redistribuce všeobecnou chudobu. Zastávala názor, že po vytvoření fungujícího ekonomického systému „bez přívlastků“ by stát měl postupně přejít k sociálně tržnímu hospodářství. KDS ve svém programu podporovala aktivní politiku zaměstnanosti, tvorbu nestátního sektoru v oblasti sociální péče, podporu svépomoci, charit, nadací atd. S koaličním partnerem se KDS shodla v nezastupitelné úloze obcí při distribuci sociální pomoci občanům v nouzi. Strana také důrazně varovala před zneužíváním sociálního systému a také před sociálním populismem (Telegraf roč. 1, č. 108/1992; Hospodářské noviny roč. 36, č. 68/1992).

4. Období let 1992–1996: dynamika a stagnace sociálních reforem

V polovině 90. let 20. století vrcholila transformační reformní akcelerace z pohledu prakticky realizované sociální politiky. V období vymezeném od července 1992 do června 1996 již pravicové strany čerpaly konkrétní zkušenosti s aplikací programů do reálného prostředí společenského života a mohly tak v následujících programových dokumentech již bilancovat úspěchy či neúspěchy. V roce 1995 byly schváleny dva nové zákony, zákon o státní sociální podpoře a zákon o důchodovém pojištění. Z hlediska vztahů v exekutivní koalici přinesla jednání o sociální legislativě mnoho problémů, především odmítavý postoj KDU-ČSL k obsahu zákona o důchodovém pojištění. Dle proklamací KDU-ČSL zákon zástupci strany nepodpořili z důvodu zvyšování věku pro odchod do penze a také pro jeho dehonestaci solidárního důchodového systému, popř. snižování podílu mezigenerační solidarity.

Výsledkem byla legislativně zakotvená adresnost a odůvodněnost státní sociální podpory. Přesto se zákon o státní sociální podpoře setkal s kritikou ze strany KDU-ČSL i ODA. Obě strany svá kritická stanoviska zdůvodňovaly byrokratickou těžkopádností a přetrvávajícím univerzalismem legislativní úpravy (srov. program KDU-ČSL 1996; program ODA Dál na

cestě ke svobodné společnosti 1996). V letech 1992–1996 se v souladu s restriktivní hospodářskou politikou dařilo první vládě Václava Klause tlumit růst nákladů směřujících do sociální oblasti. Růst výdajů do jisté míry kopíroval vývoj HDP v České republice. Opak však tvořily výdaje do systému zdravotnické péče, které zaznamenaly dramatický nárůst (Sirovátka 2000: 25–26). Volební programy pravicových stran připravované s blížícími se volbami do Poslanecké sněmovny v roce 1996 zachovaly obsahovou kontinuitu s rokem 1992 jen do určité míry.

4.1 Občanská demokratická aliance

Preambule programu ODA nazvaného *Dál na cestě ke svobodné společnosti* určeného pro volby do Poslanecké sněmovny PČR v roce 1996 se pokusila jasně vymezit stanoviska a odpovědi ODA na palčivé společenské otázky, čímž předznamenává charakter celého dokumentu. Program je rozdělen do několika specializovaných sekcí; sociální politice byl určen zvláštní oddíl, přičemž bytová problematika byla řešena odděleně. Sociální problematika, stejně jako ostatní tematické sekce, se snažila zřetelně pojmenovat problémy a následně nabídnout zřetelně koncipované odpovědi (co vidíme, co chceme, jak toho dosáhneme). V části „co vidíme“ se strana zaměřila na nedostatky v přidělování sociálních dávek (nedostatečná adresnost), přebytečnou byrokratizaci sociální sféry, dominantní roli státu a neustálé potlačování individuální odpovědnosti občana za svoji sociální situaci. ODA na základě definovaných problémů požadovala jejich nápravu, tedy naplnění programových priorit z hlediska sociální politiky vymezených v politických programech z let 1989 a 1992.

Podstatné, dle ODA, bylo dokončení započaté transformace sociálního a důchodového zabezpečení. Dále zlepšení podmínek nestátních institucí sociální péče a finalizace tvorby efektivního systému sociální služeb. Kroky pro zjednání nápravy byly odvozeny od vymezení problémů. Zajímavým bodem se stal návrh na přeodegování sociální pomoci do kompetence obecních samospráv (viz např. volební program ODS z roku 1992; volební program ODA a ODS 1994 pro komunální volby). Bytovou problematiku řešil program stejným způsobem definic problémů a odpovědí. ODA požadovala dostupné byty pro všechny a prosazovala kroky, které měly občanům umožnit získání vlastního bytu. Od obecných proklamací typu podpory bytové výstavby či revize právních norem se program zaměřil na konkrétní východiska, jako je např. směřování přímé státní podpory do obecních programů výstavby domů pro staré, invalidní a nemocné osoby. Dále daňovým zvýhodněním investorů do bydlení, zavedení odpočtu splátek úvěru na pořízení bytu od daně z příjmu atd. (Občanská demokratická aliance 1996: 311–314).

4.2 Občanská demokratická strana

Přípravě volebního programu pro rok 1996 předcházela uvnitř ODS spor mezi příznivci a odpůrci koncepce dlouhodobého politického programu. Josef Zieleniec přijetí takového dokumentu prosazoval, předseda Václav Klaus zastával opačný názor. Přesto bylo na V. řádném kongresu ODS konaném v prosinci 1994 v Karlových Varech Výkonné radě uloženo, aby do 30. září 1995 vypracovala návrh dokumentu s názvem *Politický program ODS*, a mohl být následně předložen kongresu v roce 1995. Politický program ODS patří mezi základní

programová východiska strany byl následně schválen na VI. řádném kongresu ODS v listopadu 1995 v Hradci Králové a měl vymezit základní výchozí body pro zpracování volebního programu pro rok 1996 (<http://www.ods.cz/archiv/kongresy>).

Politický program ODS z hlediska přístupu k sociální problematice nenarušil kontinuitu s volebním programem Svoboda a prosperita z roku 1992. Sumarizoval dosavadní postoje strany z hlediska sociální politiky a vyjadřoval odhodlání v nastoupené koncepci pokračovat. V části politického programu nazvaném Občan a stát zdůrazňoval princip občanské odpovědnosti za společenskou solidaritu i odpovědnost v oblasti sociální (Občanská demokratická strana 1995: 5–8).

Z Politického programu ODS následně vzešel program pro volby do Poslanecké sněmovny PČR. Vyjadřoval kontinuitu s volebním programem z roku 1992 i svým názvem, Svoboda a prosperita. V oblasti sociální politiky nedošlo, také s ohledem na východiska Politického programu ODS, ke změnám. Spíše k dílčím úpravám. Předseda strany Václav Klaus již v březnu 1996 na jednání Výkonné rady ve Svinčicích na Mostecku prohlásil, že není důvod pro zásadní změnu či revizi programu občanských demokratů z roku 1992, neboť se osvědčil jako realistický a je také nutné udržet programovou kontinuitu (Telegraf roč. 5, č. 54/1996). Z obsahového hlediska se v preambuli sociálního programu ODS snažila již částečně bilančovat své úspěchy v sociální oblasti.

Depolitizace sociální politiky, odstranění zbytku přežívajících privilegií paternalistického sociálního systému, adresnost sociální podpory či tvorba sociální sítě tlumící následky transformace, to vše byly, dle ODS, úspěchy předcházejících čtyř let. Sociální program pro rok 1996 pracoval se stejnou sociální agendou jako volební program Svoboda a prosperita z roku 1992. S výjimkou bytové politiky, která byla přeřazena do ekonomické části programu. Analyzoval současnost a budoucnost rodiny, zaměstnanosti, rozvoje neziskového sociálního sektoru a začleňování handicapovaných občanů do společnosti. Největší část byla věnována důchodové politice. Zvyšování věkové hranice pro odchod do důchodu a efektivnější systém penzijního pojištění byly hlavní pilíře přístupu ODS k důchodové problematice (Občanská demokratická strana 1996: 25, 33–34).

4.3 Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová

Volební program pro volby do Poslanecké sněmovny 1996 představuje KDU-ČSL jako stranu, která ztratila programový proreformně orientovaný rytmus z počátku 90. let a některé své sociální reformní programové teze relativizovala. Sociální program vychýlil politickou stranu oscilující mezi etatismem a liberalismem směrem k etatistickému pojetí sociální politiky. Volební program z roku 1998 nastoupený trend jen potvrdil. KDU-ČSL se především vymezila jako sociální svědomí exekutivní koalice, jejíž funkční období v roce 1996 končilo. Kontinuálně zastávala princip sociálně tržního hospodářství a koncepci tzv. sociálně vnímavého státu. Transformační úsilí vlády považovala za příliš pomalé a nedůsledné, což se rozcházel s programovou rétorikou strany z roku 1992. Zajímavým rysem sociálního programu byl požadavek na deregulaci nájemného v obecních bytech. Sociální důsledky deregulace a růstu nájemného hodlala strana kompenzovat zvýšením příspěvku na bydlení (státní sociální podporou).

Z hlediska koncepce samosprávy se obrací k jejím nejnižším jednotkám, obcím. Na obecní úrovni program hovoří o zavedení tzv. obecního leasingu, pro rychlejší získání bytu, přede-

vším s ohledem na řešení situace mladých rodin. Vztah institutu rodiny a státu byl jednou ze zásadních vodících linií dokumentu. Prvořadý úkol státu byl charakterizován jako pomoc (sociálním zvýhodněním) při odstraňování bariér a překážek stojících před rodinami. Také k tomuto účelu měl napomáhat princip preferovaného sociálně tržního hospodářství, které v případě potřeby usměrní trh „správným“ (sociálním) směrem. Z hlediska tržního hospodářství se sociální politika KDU-ČSL opírala o prvky korporativismu, jako je např. sociální partnerství mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, či o efektivněji fungující systém sociálního zabezpečení.

5. Období let 1996–1998: programová kontinuita vs. reálná situace sociální politiky

V letech 1996–1997 se výdaje na sociální politiku dostaly do přímého rozporu s programovým důrazem pravicových stran na střídmost, racionalizaci a koncepčnost sociální politiky v České republice. Reálné výdaje na všechny druhy sociálních dávek se po roce 1996 neúměrně zvyšovaly. Na počátku roku 1998 charakterizoval ministr financí Ivan Pilip výdaje na sociální politiku jako vážný problém pro české hospodářství. Ve střednědobém výhledu měly sociální výdaje růst rychleji než všechny očekávané příjmy státního rozpočtu. Např. výdaje ze státního rozpočtu na penzijní systém vzrostly mezi lety 1996–1997 téměř dvojnásobně.

Druhá vláda Václava Klause se v období let 1996–1997 snažila stále rostoucím sociálním výdajům čelit prosazováním legislativy, která by do budoucna napomohla udržení vyrovnaného rozpočtu. Koalice (bez podpory KDU-ČSL) prosadila snížení koeficientu pro příznání a výpočet dětských příspěvků, zvýšení hranice inflace pro povinnou valorizaci důchodů a životního minima z 5 na 10%. Také dosáhla zkrácení doby pro předčasný odchod do důchodu z pěti na tři roky a snížení podpor v nezaměstnanosti o 10%. Jednalo se však spíše o nouzová ad hoc opatření než o systémové kroky. Ministr financí Ivan Pilip byl toho názoru, že je zapotřebí v omezování sociálních výdajů stále pokračovat a být ještě důslednější (Hospodářské noviny roč. 42, č. 62/1998). V první polovině roku 1998 se pravicové občanské strany musely vyrovnávat s největší krizí důvěry od svého vzniku (Pšeja 2005: 76–78). ODS, která se ještě více semkla kolem předsedy Václava Klause, byla schopna krizi za cenu rozštěpení strany překonat. ODA již nikoli.

ODA se rozhodla ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1998 nekandidovat z důvodu destabilizace strany na základě dosud nevyjasněných finančních problémů a následně i problémů personálních. Rezignoval dosavadní předseda strany Jiří Skalický a nový předseda Daniel Kroupa nebyl schopen v předvolebním období stranu konsolidovat (Hospodářské noviny roč. 42, č. 38, 39/1998).

5.1 Občanská demokratická strana

Obdobný programový tandem, jaký byl utvořen na základě závěrů VI. řádného kongresu občanských demokratů a následně volebního programu v roce 1996, opakovala ODS také o dva roky později. Programový život strany se v obtížném období snažil konsolidovat základní

programový dokument, který byl zveřejněn pod názvem Čtyři poděbradské artikuly.¹⁰ Programová „poděbradská“ východiska se měla stát výchozím bodem pro kompletaci volebního programu pro volby do Poslanecké sněmovny 1998. Sociální problematika a její koncepce byla soustředěna do oddílu Solidarita zodpovědných. Občanští demokraté v programovém dokumentu představili tradiční přístupy k sociální problematice. Na rozdíl od předchozích dokumentů byly některé oblasti sociální politiky inovovány či vytvořeny zcela nově. Sociální program tradičně upřednostňoval individuální segment před státním, kladl důraz na adresnost sociálních dávek, odpovědnost individua (vlastní tvorba úspor), provázanost sociální sféry a demografického vývoje atd. Nově se program věnoval pohledu na systém státního přerozdělování, které mělo být nově upraveno, nikoli zrušeno. Dále program zmiňoval vícesložkový systém penzijního a zdravotního pojištění, resp. nutnost tvorby pojistných plánů. Systému měly dominovat dvě úrovně, individuální (primární) a solidární (sekundární). ODS také nově definovala koncepci solidarity, ve které stát neměl ztratit své dominantní postavení, tzv. státem organizovanou solidaritu. Do této kategorie byla začleněna péče o zdravotně postižené, občany předdůchodové kategorie, péče o předškolní děti a sociální adaptace národnostních menšin (Občanská demokratická strana 1998a).

Později byly do volebního programu zpracovaného pro volby do Poslanecké sněmovny z roku 1998 a nesoucího název Hlavu vzhůru ODS inkorporovány výše zmíněné Čtyři poděbradské artikuly, včetně sociálního programu. V úvodu ideové proklamace se občanští demokraté profilovali jako obránci hodnot, které byly od roku 1989 vytvořeny, a striktně se vymezili vůči koncepci sociálního státu, který podporuje neefektivní systém financování sociální péče (Občanská demokratická strana 1998b: 6). Z pohledu sociální politiky se ODS pokoušela o návrat ke kořenům konzervativní politiky z počátku 90. let. Do jaké míry by byl návrat v praktické rovině možný, je nesnadné určit. Domníváme se však, že velmi obtížný (srov. Večerník, 1998: 13–14).¹¹

5.2 Unie svobody

Unie svobody¹² se ideově a hodnotově vymezila svým politickým programem z února 1998, který nesl název Svoboda a řád – brána do 3. tisíciletí. Ke spolupráci na tomto politickém dokumentu byli také přizváni akademičtí pracovníci Sociologického ústavu AV ČR Jiří Večerník a Petr Matějů. Základním motivem dokumentu se stala morálka, slušnost, etika a poctivost. Z politického dokumentu byl odvozen volební program, který schválilo II. Republikové shromáždění v dubnu 1998. Dominantním tématem programu US se stala ekonomika. Dimenze sociální politiky nebyla vynechána, ale nebyl jí věnován větší prostor.

Z hlediska postojů k sociální problematice se US vymezila liberálně, s ohledem na provázanost trhu (hospodářství) a sociální oblasti. Tím de facto sledovala programové zázemí ODS. Sociální programatika kladla důraz na pragmatičnost redistribuce hodnot a daňové zvýhodnění občanů, kteří zaměstnávají druhé; zavedení společného zdanění manželů; zrušení přídatků na děti a jako kompenzaci zavedení větších odpočtů z daní za každé dítě. Dále otevření diskuse o systému sociálního zabezpečení a prosazení reformy penzijního systému (Hospodářské noviny roč. 36, č. 28, 76, 77, 106/1992).

5.3 Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová

Z hlediska KDU-ČSL měl velmi silný vliv na předvolební rétoriku a samotný volební program pro volby do Poslanecké sněmovny 1998 VIII. Sjezd strany, který se konal ve druhé polovině září roku 1997 v Hradci Králové. Z hlediska sociální politiky byl Sjezd významný schválením předloženého dokumentu, kterým byly Teze sociální doktríny KDU-ČSL (<http://old.kdu.cz/SJEZD/1997/sjezdhrad.htm>). Dlouhodobá politická koncepce sociálních postojů KDU-ČSL vycházela z předchozích programových dokumentů a stanovisek strany. Sociální teze měly v budoucnosti sloužit jako programový základ pro prosazení Sociální doktríny České republiky.

V období několika měsíců před předčasnými volbami do Poslanecké sněmovny PČR byla rétorika politických stran velmi vyhrocená. Každá z politických stran se snažila svoji pozici před nadcházejícími volbami co nejzřetelněji vymezit. KDU-ČSL lze z uvedeného pohledu označit za stranu, která se od svých bývalých občansky zakotvených koaličních partnerů snažila distancovat, především důrazem na proklamovaný nový styl politiky a mezistranické komunikace v nadcházejícím období. Hlavním aktérem uvedeného vymezení KDU-ČSL byl předseda Josef Lux, jehož předvolební programová vyjádření se dostávala do sporu také s postoji lidoveckých stranických orgánů. Již zcela jasně se strana vymezila vůči stagnujícím reformám a přihlásila se k systému státem regulovaného trhu. Rodící se volební program lidovců apeloval na sociální a mravní dimenzi politiky, která byla konfrontována s dosavadním vládním egoismem.

Předvolební rétorika KDU-ČSL měla velmi silný náboj sociální solidarity vymezující se proti údajné amorálnosti ostatních politických stran. Na březnové předvolební konferenci KDU-ČSL v Karlových Varech se strana přihlásila k zesílení odpovědnosti státu a mravnímu (etickému) chování v hospodářské sféře (Hospodářské noviny roč. 42, č. 34, 42, 43/1998).

Josef Lux následně stanoviska strany konkretizoval, přičemž se strana převážně vymezila na úrovni hospodářsko-sociální.¹³ U KDU-ČSL lze v tomto období pozorovat značný rozdíl mezi rétorikou a realitou. V polovině března 1998 Josef Lux uvažoval o možné povolební koalici pouze s Českou stranou sociálně demokratickou. Proti jeho postoji se však ohradilo Předsednictvo a také Celorepublikový výbor KDU-ČSL. O týden později nevyklučoval Josef Lux povolební spolupráci s Unií svobody a Občanskou demokratickou stranou. Ovšem pouze v případě, že ODS změní svůj konfrontační styl na dialog a spolupráci. Vymezování se na úrovni sociálních témat vrcholilo v první polovině měsíce června 1998, kdy KDU-ČSL ostře odmítla (spíše akademický) návrh ODS na zavedení rovné daně pro všechny příjmové skupiny. ODS byla označena za stranu, která je asociálním politickým subjektem jednajícím bez ohledu na sociálně znevýhodněné občany. KDU-ČSL se ani v tomto období nepřestala prezentovat jako strana stojící v pravé části politické spektra a respektující pravicové hodnoty, svým sociálně laděným volebním programem s reminiscencemi na katolickou sociální nauku¹⁴ se však zřetelně posunula směrem k pečovatelskému (etatistickému) pojetí sociální politiky (Hospodářské noviny roč. 42, č. 45, 53, 106, 108, 112/1998).

Ve volebním programu pro volby do PS 1998 dominuje odkaz VIII. Sjezdu a sociální teze strany. Program měl silný sociální charakter, a to nejen v oddíle věnovaném sociální politice. KDU-ČSL požadovala systém sociální patronace státu především nad rodinou a rodinnou politikou,¹⁵ ve kterém stát nese hlavní odpovědnost za uspokojivou sociální situaci rodin. Vy-

tvoření vhodného sociálního prostředí pro rodiny tvořilo základní pilíř sociálního programu KDU-ČSL, podobně jako u předchozích programových dokumentů. S tím rozdílem, že pozice státu jako aktéra sociální politiky zde byla značně posílena. Z hlediska programových cílů patřila mezi jeden z hlavních záměrů iniciace sociální doktriny státu.

Přestože oddíl sociální politiky nepatřil mezi nejdlejší (např. ve srovnání s programem ODS), hovořil velmi podrobně o konkrétních sociálních krocích a nástrojích. Od obecných proklamací sledujících kontinuitu s programovými dokumenty KDU-ČSL z let 1992 a 1996 (aktivní podpora zaměstnanosti, sociálně tržní hospodářství, sociální rodinná politika) přešel dokument ke konkrétně specifikovaným krokům. Především měla být přesně vymezena individuální a státem garantovaná složka u jednotlivých druhů pojištění, kvůli zastavení trendu, kdy je sociální pojištění redukováno na pouhé sociální dávky (Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová 1998).

6. Závěr

Od počátku 90. let kladly systémové pravicové strany ve svých programech důraz na odpovědnost občana a jeho podíl na řešení životní nouze, adresnost sociálních dávek a jejich prokázanou potřebnost či princip subsidiarity aplikovaný do sociální oblasti. Po vyřešení státoprávního uspořádání na konci roku 1992 se zdálo, že již nic nebude stát v cestě důslednému uplatňování programových vizí pravicových stran v praxi. Např. Mittchel A. Orenstein se ve svém díle dlouhodobě a systematicky věnuje problematice transformujících se sociálních systémů ve střední Evropě. V první polovině 90. let hovořil o úspěšně nastoupeném českém neoliberálním modelu. Modelu, který respektuje sociální potřeby a požadavky společnosti a zároveň je dokáže propojit s hospodářským růstem (Orenstein 1994). Zlomovým obdobím se stala polovina 90. let, kdy se někteří koaliční partneři (KDU-ČSL a částečně také ODA) odmítali dále podílet na prosazování reformních kroků v sociální oblasti v souvislosti s klesající výkonností českého hospodářství.

Pravicové politické strany byly ve druhé polovině 90. let při prosazování reformní sociální legislativy již nedůsledné. Z hlediska programatiky zkoumaných pravicových stran jsme stanovili časové periody ohraničené volbami do Poslanecké sněmovny. V období let 1989–1992 se občanské i křesťanskodemokratické strany profilyovaly jako dominantní iniciátoři sociálních reforem, což zřetelně deklarovaly ve svých politických a volebních programech. Nejambicióznější program sociálních reforem nabídla Občanská demokratická strana, o jejíž programatice lze, dle našeho názoru, skutečně uvažovat jako o cestě k reziduálnímu sociálnímu režimu (Esping-Andersen 1998: 26–28). O ODS lze také hovořit jako o politické straně, která z hlediska sociální programatiky vykazovala nejvyšší programovou kontinuitu ze zkoumaných stran. V letech 1992 až 1996 a následně do roku 1998 je srovnání komplikováno již zmíněnou fúzí KDS a ODS a následně absencí ODA ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1998.

Křesťanskou a demokratickou unii – Československou stranu lidovou lze charakterizovat jako politickou stranu, která se v období let 1992–1998 nejvýrazněji programově posunula od liberálního pojetí sociální politiky směrem k etatismu. Z hlediska sociálního programového vymezení Unie svobody v první polovině roku 1998 je možné pozorovat reminiscence na

liberální programatiku ODS doplněnou o progresivní návrhy na sociální benefity. Nedůslednost a v některých případech také neschopnost pravicových stran převést programové teze do reálné politiky způsobila, že zkoumané politické subjekty ve druhé polovině 90. let rezignovaly na praktické změny a ustrnuly v rétorických tezích svých sociálních programů.

Poznámky:

1. V parlamentních volbách v červnu 1992 v české části federace zvítězila ODS v koalici s KDS (29,7%). Předseda ODS Václav Klaus se stal předsedou koaliční vlády, kterou tvořily čtyři středopravicové politické subjekty (ODS, KDS, ODA a KDU-ČSL). Od 1. ledna 1993 se zmíněné politické strany staly kontinuálně členy koaliční vlády samostatné České republiky (<http://www.volby.cz>).
2. Nové sociální riziko je termínem, který vstoupil do západoevropského odborného diskurzu během 50. let 20. století. Riziko bylo spojeno s táním dosavadních společensko-hospodářských struktur a v užším vymezení znamenalo např. nástup terciárního sektoru v hospodářské sféře či vstup žen na pracovní trh atd. (srov. Esping-Andersen 1999, Armingeon a Bonoli 2006). Nebezpečí nových (redefinovaných) sociálních rizik po roce 1989 se bezprostředně nedotýkalo pouze Československa (resp. po 1. 1. 1993 České republiky), ale celého postkomunistického prostoru ve střední a východní Evropě. Obyvatelé postkomunistických států začali být stále častěji konfrontováni s realitou, od které je socialistický režim po dlouhá léta separoval. Jednalo se např. o nezaměstnanost, pokles životní úrovně, obtížnější dostupnost zdravotnické péče, revize penzijních systémů atd. (srov. např. Cerami 2008, Orenstein 1994, Sirovátka 2000).
3. Uvedená kritéria se týkala především politických stran občanského charakteru, ke kterým se však také přidala Křesťanskodemokratická strana. Za svůj hlavní cíl a úkol v oblasti sociální politiky strany považovaly rozdělení odpovědnosti. Stát měl být v sociální oblasti zbaven svého dominantního postavení, iniciativu měli převzít další sociální aktéři (nestátní instituce, nadace, iniciativy atd.). Odstátnění sociální sféry mělo systému přinést efektivitu, pružnost a přizpůsobivost. Občanská aktivita měla vystřídat pasivní očekávání sociální podpory či pomoci, občan se měl aktivně podílet na řešení své nepříznivé sociální situace (osobní odpovědnost občana za jeho sociální situaci). Adresnost měla zaručit nezneužívání sociálního systému; tedy pomoc poskytnout pouze tomu jedinci, který ji skutečně potřeboval. Výraznější sociální role měla být přenesena na obce, tj. na správu sociální politiky se měla podílet jednotka, která má k občanovi nejbližší a mohla by tak nejlépe garantovat např. již zmíněnou adresnost.
4. Představitelé Občanské demokratické aliance se často rétoricky vymezovali vůči Občanské demokratické straně právě na základě odlišného přístupu k sociální problematice. Např. místopředseda strany Daniel Kroupa se v několika rozhovorech pro různá periodika přihlásil k sociálnímu gradualismu, nikoli sociální „šokové terapii“. Zdůrazňoval sociální odpovědnost před ukvapeností. V jednom z poskytnutých rozhovorů do jisté míry parafrázoval výroky místopředsedy ODS Miroslava Macka, který pozitivní přístup ODS k sociální problematice podmiňoval úspěšnou a rychlou ekonomickou reformou. Daniel Kroupa na základě výroků místopředsedy ODS dospěl k závěru, že absence konstruktivnějšího postoje k sociální politice může být pro transformaci hrozbou, resp. výraznou komplikací (Telegraf roč. 1, č. 6, 8/1992; Hospodářské noviny roč. 36, č. 63/1992).
5. Program o definici sociálního minima z hlediska sociální podpory hovoří takto: „Sociální podpora reaguje na stav, kdy rodina má nízký příjem. Umožňuje ‚chudým‘, aby se stali natolik ‚bohatšími‘, že jejich chudoba je ‚snesitelná‘ – jak pro ně samé – tak pro společnost“ (Občanská demokratická aliance 1992).
6. Prvním programovým prohlášením ODS se stal dokument Cesta k prosperitě, který byl schválen v dubnu 1991 na ustavujícím kongresu strany v Olomouci. Jednalo se o stručné shrnutí budoucí profílance strany. Program vycházel ze tří základních cílů: 1. parlamentní demokracie a fungující

stranický systém, 2. tržní ekonomika a ochrana soukromého vlastnictví, 3. moderně pojatá státnost a tvorba občanské společnosti (Občanská demokratická strana 1991). Jednalo se spíše o proklamace obecného charakteru. Z hlediska sociální politiky se ODS vyprofilovala až volebním programem z roku 1992.

7. Nikoli však stát vyloučit.
8. Koncepce subsidiarity v oblasti sociální politiky byla více rozvedena v programu pro komunální volby v roce 1994. Občanští demokraté prosazovali efektivnost sociální pomoci a zamezení zneužívání sociálních dávek několika způsoby. Především na obecní úrovni měly být poskytovány sociální služby, nikoli vypláceny sociální dávky. Obce měly vyvíjet samostatnou sociální politiku a zapojit občany v nouzi do aktivní účasti na řešení jejich sociálních problémů. Aktivita občana se tak měla stát nezbytnou podmínkou pro následné poskytnutí sociální pomoci (Občanská demokratická strana 1994).
9. Současný název strany přijal VI. sjezd ČSL konaný na přelomu března a dubna 1992 (Fiala a Suchý 2005: 1435–1436).
10. Dokument byl přijat IX. kongresem ODS, který se konal 4. dubna 1998 v Jihlavě (<http://archiv.ods.cz>).
11. Předmluva Jacquese Rupnika k publikaci Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998.
12. Unie svobody byla jako politická strana zaregistrována v lednu 1998. Strana vznikla odštěpením od Občanské demokratické strany. Vznik US přímo souvisí s vrcholícími spory v ODS, konkrétně se spekulacemi kolem nevyjasněných finančních operací strany. Prvním předsedou US byl zvolen Jan Ruml.
13. Již v polovině února 1998 Josef Lux velmi ostře vystoupil proti rychlosti deregulací cen. Josef Lux se vyslovil pro mírnější tempo deregulací cen, neboť tempo stávající, dle jeho názoru, bylo příliš rychlé a negativně postihovalo sociálně slabší občany (Hospodářské noviny roč. 42, č. 34/1998).
14. KDU-ČSL se v žádném ze svých sociálních programů z 90. let oficiálně ke katolické sociální nauce (sociálnímu učení církve) nepřihlásila.
15. Do koncepce sociálního programu určeného pro rodiny patřila úprava podmínek pro vyplácení přídatku na dítě a zvýšení odpočitatelné položky na dítě ze základu pro daň z příjmu, odpočet státem uznaných výdajů zaměstnanců ze základu pro daň z příjmu. Dále změny v zákoníku práce, které měly umožnit ve větší míře využívat zkrácenou pracovní dobu; zvýšit dobu základní dovolené na tři týdny, a perspektivně je rozšířit pro rodiče s dětmi do 15 let věku o dalších 5 dnů a koncepci státních stipendií pro nejlepší studenty středních škol (Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová 1998).

Použité zdroje:

- Armingeon, Klaus a Bonoli, Giuliano, eds. 2006. *The Politics of Postindustrial Welfare States. Adapting Post-War Social Policies to New Social Risks*. London: Routledge.
- Cerami, Alfio. 2008. „New Social Risks in Central and Eastern Europe: The Need for a New Empowering Politics of the Welfare State.“ *Sociologický časopis* 44, č. 6, 1089–1110.
- Esping-Andersen, Gøsta. 1998. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, Gøsta. 1999. *The Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Fiala, Petr a Foral, Jiří. 2008. „Český politický katolicismus v demokratické společnosti (1989–2005).“ In: *Český politický katolicismus 1848–2005*. Eds. Petr Fiala, Jiří Foral, Karel Konečný, Pavel Marek, Michal Pehr, Miloš Trapl. Brno: CDK, 447–510.
- Fiala, Petr a Mareš, Miroslav. 2008. „Nach der Reform ist vor der Reform: Das tschechische Wohlfahrts-system.“ In: *Europäische Wohlfahrtssysteme. Ein Handbuch*. Eds. Klaus Schubert, Simon Hegelich a Urschula Bazant. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 109–126.

- Fiala, Petr; Mareš, Miroslav a Pšeja, Pavel. 1998. „Vývoj politických stran a jejich systému po listopadu 1989.“ In: *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Ed. Jiří Večerník. Praha: Academia, 269–289.
- Fiala, Petr a Strmiska, Maxmilián. 2005. „Systém politických stran v letech 1989–2004.“ In: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Eds. Jiří Malíř a Pavel Marek. Brno: Doplněk, 1359–1380.
- Hloušek, Vít. 2005. „Česko.“ In: *Politické strany moderní Evropy*. Eds. Maxmilián Strmiska, Vít Hloušek, Lubomír Kopeček a Roman Chytilík. Praha: Portál, 438–452.
- Krebs, Vojtěch a kol. 2007. *Sociální politika*. Praha: Aspi.
- Křesťanská a demokratická Unie – Československá strana lidová. 1992. *Volební program pro volby do Federálního shromáždění a Česká národní rady*.
- Křesťanská a demokratická Unie – Československá strana lidová. 1996. *Volební program KDU-ČSL 1996*.
- Křesťanská a demokratická Unie – Československá strana lidová. 1998. *Volební program KDU-ČSL 1998*.
- Křesťanskodemokratická strana. 1992. *Obnova tváře země*.
- Lukeš, Bohumil. 2006. *Sametová revoluce a porevoluční Československo*. (<http://www.kdu.cz/Dokumenty/Historie/6--SAMETOVA-REVOLUCE-A-POREVOLUCNI-CESKOSLOVENSKO.aspx>).
- Fiala, Petr a Suchý, Petr. 2005. „Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová.“ In: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Eds. Jiří Malíř a Pavel Marek. Brno: Doplněk, 1433–1453.
- Mansfeldová, Zdena. 2003. „Obsahová analýza volebních programů českých politických stran.“ In: *2. kongres českých politologů*. Eds. Vladimíra Dvořáková a Alena Heroutová. Praha: ČSPV, 470–478.
- Mareš, Miroslav. 2006. „Programatika ODS.“ In: *Občanská demokratická strana a česká politika*. Eds. Stanislav Balík a kol. Brno: CDK, 124–140.
- Matějí, Petr a Vlachová, Klára. 2000. *Nerovnost, spravedlnost, politika*. Praha: Slon.
- Nešpor, Zdeněk. 2006. „Ideologie, rétorika a realita české transformace jako sociologický problém.“ In: *Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období vstupu České republiky do Evropské unie*. Eds. Zdeněk Nešpor a Jiří Večerník. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 19–32.
- Občanská demokratická aliance. 1989. *Cesta ke svobodné společnosti*.
- Občanská demokratická aliance. 1992. *Program pro všechny, kteří se narodili pro svobodu*.
- Občanská demokratická aliance. 1994. *Teze komunálního volebního programu ODA*. In: *10 let na straně svobody: kronika ODA z let 1989–1999*. Eds. Petr Dimun a Milan J. Hamerský, Milan J. 1999. Bachant: Brno, 289–297.
- Občanská demokratická aliance. 1996. *Dál na cestě ke svobodné společnosti*. In: *10 let na straně svobody: kronika ODA z let 1989–1999*. Eds. Petr Dimun a Milan J. Hamerský, Milan J. 1999. Bachant: Brno, str. 311–314.
- Občanská demokratická strana. 1991. *Cesta k prosperitě*.
- Občanská demokratická strana. 1992. *Svoboda a prosperita*.
- Občanská demokratická strana. 1994. *Rozvážně a odpovědně*.
- Občanská demokratická strana. 1995. *Politický program ODS*.
- Občanská demokratická strana. 1996. *Svoboda a prosperita*.
- Občanská demokratická strana. 1998a. *Čtyři poděbradské artikuly*.
- Občanská demokratická strana. 1998b. *Hlavu vzhůru*.
- Orenstein, Mitchell. *The Political Success of Neo-liberalism in the Czech Republic*. CERGE/EI Working Papers, No. 68/1994.
- Pšeja, Pavel. 2006. „Vývoj ODS a jejího postavení ve stranickém systému ČR.“ In: *Občanská demokratická strana a česká politika*. Eds. Stanislav Balík a kol. Brno: CDK, 7–17.
- Pšeja, Pavel. 2005. *Stranický systém České republiky*. Brno: CDK.
- Sirovátka, Tomáš. 2000. „Efektivnost české sociální politiky.“ In: *Česká sociální politika na prahu 21. století*. Ed. Tomáš Sirovátka. Brno: Masarykova univerzita, 32–52.

- Sirovátka, Tomáš. 2000. „Sociální transfery v období transformace.“ In: *Česká sociální politika na prahu 21. století*. Ed. Tomáš Sirovátka. Brno: Masarykova univerzita, 17–31.
- Suchý, Petr. 1999. „Proces transformace KDU-ČSL ve stranu moderního typu.“ *Středoevropské politické studie* (<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=143>).
- Večerník, Jiří. 2005. „Proměny a problémy české sociální politiky.“ *Sociologický časopis* 41, č. 5, 863–880.
- Večerník, Jiří, ed. 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Praha: Academia.
- Večeřa, Miloš. 1996. *Sociální stát. Východiska a přístupy*. Praha: Slon.

Periodika:

Hospodářské noviny
Telegraf

Internetové zdroje

<http://www.archiv.ods.cz>.
<http://old.kdu.cz>.
<http://www.volby.cz>